

ВПЛИВ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ЗВО ДО ОДНОКУРСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ НА ЇХ СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ

THE IMPACT OF UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS FELLOW STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENTS ON THEIR SUBJECTIVE WELL-BEING

Стаття присвячена дослідженню ставлення студентів з типовим розвитком до здобувачів з порушеннями слуху як одного із значущих чинників їх суб'єктивного благополуччя. Аналіз зарубіжних досліджень показав, що термін ставлення здебільшого позначається, як *attitud*. Дослідники наголошують на важливості розвитку інклюзивних компетентностей у студентів з типовим розвитком як важливого складника освітньої системи у закладах вищої освіти. Особлива увага приділяється розвитку інклюзивної культури у студентів, з метою засвоєння ними інклюзивних цінностей. Результати емпіричних розвідок українських авторів показали, що більшість студентів адекватно сприймають осіб з інвалідністю та демонструють високий рівень толерантності та позитивного ставлення до них. Дослідження також показують важливість повноцінної інтеграції школярів з інвалідністю у закладах середньої освіти, оскільки це підвищує ймовірність позитивного ставлення студентів з типовим розвитком до здобувачів з порушеннями здоров'я в закладах вищої освіти в майбутньому. У статті висвітлюється також питання булінгу й кібербулінгу серед глухих підлітків й молоді з кохлеарними імплантатами, які мають негативний вплив на їх психологічне благополуччя. Дана стаття дає аналіз дослідження ставлення студентів ЗВО до їх однолітків з порушеннями слуху, проведеного за допомогою онлайн-анкети у Гугл-формі. Всього в дослідженні взяли участь 249 студентів різних закладів вищої освіти м. Києва, з них 73,1% жінок і 26,9% чоловіків різних курсів від 17 до 25 років. Авторська анкета є багатогранною та охоплює різні питання, такі як: наявність друзів чи родичів з порушеннями слуху, досвід навчання зі здобувачами освіти з порушеннями слуху, ставлення до створення у ЗВО інклюзивних груп, питання взаємодії з особами з порушеннями слуху під час навчального процесу, ставлення до булінгу та кібербулінгу, емоційні прояви під час взаємодії у ЗВО між студентами з типовим розвитком до однокурсників з порушеннями слуху тощо. Результати опитування показали, що в цілому студенти з типовим розвитком позитивно ставляться до студентів з порушеннями слуху, до інклюзивної освіти у закладах вищої освіти, готові надавати допомогу у навчанні за проханням здобувача з порушеннями слуху, вважають неприпустимим цькування, адекватно ставляться до жестової мови як засобу спілкування осіб з порушеннями слуху.

Ключові слова: психологічне благополуччя, інклюзивна група, жестова мова, інклюзивна освіта, соціальна взаємодія.

The article is devoted to the study of the attitude of students with typical development towards students with hearing impairments as one of the significant factors of their subjective well-being. The analysis of foreign studies showed that the term attitude is mostly denoted as *attitud*. Researchers emphasize the importance of developing inclusive competencies in students with typical development as an important component of the educational system in higher education institutions. Special attention is paid to the development of an inclusive culture among students, with the aim of assimilating inclusive values. The results of empirical investigations by Ukrainian authors showed that the majority of students adequately perceive persons with disabilities and demonstrate a high level of tolerance and positive attitude towards them. Research also shows the importance of full integration of students with disabilities in secondary education institutions, as this increases the likelihood of positive attitudes of students with typical development towards students with health disorders in institutions of higher education in the future. The article also highlights the issue of bullying and cyberbullying among deaf teenagers and young people with cochlear implants, which have a negative impact on their psychological well-being. This article provides an analysis of the study of the attitude of students of higher education institutions towards their peers with hearing impairments, conducted using an online questionnaire in Google form. A total of 249 students from various institutions of higher education in Kyiv participated in the study, of which 73.1% were women and 26.9% were men of various courses from 17 to 25 years of age. The author's questionnaire is multifaceted and covers various issues, such as: the presence of friends or relatives with hearing impairments, the experience of studying with students with hearing impairments, attitudes towards the creation of inclusive groups in higher education institutions, issues of interaction with persons with hearing impairments during the educational process, attitudes to bullying and cyberbullying, emotional manifestations during interaction in higher education institutions between students with typical development and fellow students with hearing impairments, etc. The results of the survey showed that, in general, students with typical development have a positive attitude towards students with hearing impairments, towards inclusive education in institutions of higher education, are ready to provide assistance in learning at the request of a student with hearing impairments, consider bullying unacceptable, and have an adequate attitude towards sign language as a means communication of persons with hearing impairments.

Key words: psychological well-being, inclusive group, sign language, inclusive education, social interaction.

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.17>

Миколіук Д.О.

аспірантка кафедри психології розвитку Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мілютіна К.Л.

д.психол.н., професор кафедри психології розвитку Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вступ. Україна поступово входить до європейського освітнього простору. Одним із напрямків створення такого простору в Україні є запровадження інклюзивного освітнього середовища в закладах вищої освіти, що передбачає створення і надання спеціальних освітніх умов для студентів з інвалідністю, зокрема створенню інклюзивних груп та формування толерантного ставлення студентів та викладачів ЗВО до здобувачів вищої освіти з інвалідністю, у тому числі й з порушеннями слуху в умовах інклюзивного освітнього простору.

Саме в студентському віці відбувається не тільки здобуття професійних умінь і навичок, а й набуття досвіду спілкування із студентами з інвалідністю, що сприяє засвоєнню студентами інклюзивних норм, цінностей, які є стрижнем формування інклюзивної культури.

Метою нашої статті є дослідження ставлення студентів ЗВО до здобувачів освіти з порушеннями слуху та окреслення шляхів вирішення труднощів взаємодії зі студентами з порушеннями слуху.

Виклад основного матеріалу. Розвиток у студентів інклюзивних компетентностей може поліпшити навчальний процес університету, забезпечуючи більш ефективне використання його ресурсів. Як зазначають Шевчук О. В. й Комарніцька Л. М., це також сприяє зменшенню відставання студентів із особливими потребами, збільшенню їх соціальної включеності і підвищенню їх шансів на успішну кар'єру. Формування інклюзивних компетентностей у студентів стає важливим складником освітньої системи, спрямованим на поліпшення навчання та соціальну інтеграцію студентів з особливими освітніми потребами. Інклюзивні компетентності у студентів з типовим розвитком спрямовані на розвиток толерантного й рівноправного ставлення до людей з різними особливостями здоров'я, що означає вміння бачити й розуміти різні точки зору, а також розвивати навички комунікації з різними категоріями осіб [1, с. 58, 62].

Що стосується інклюзивної культури, то, на думку Будегай В. А., інклюзивна культура передбачає створення середовища, де враховується індивідуальність кожної людини та забезпечуються рівні можливості для всіх. Такий гуманістичний підхід до життя запобігає будь-якій формі дискримінації. Інклюзивна культура сприятиме побудові інклюзивного суспільства, де кожна людина має шанс бути повноцінним його учасником та не матиме перешкод при досягненні своїх цілей [2, с. 28].

Галян О., Галян І. провели дослідження серед студентів-психологів щодо ставлення до осіб з інвалідністю. Результати дослідження показали, що студенти, які мають позитивне ставлення до осіб з інвалідністю, зазвичай виявляють високий рівень толерантності. У тих,

хто проявляє байдужість, частіше спостерігається низький рівень толерантності. Молодь сприймає людей з обмеженими можливостями як цілеспрямованих та з почуттям гідності. Автори стверджують, що у досліджуваних переважає соціальна модель сприйняття осіб з інвалідністю, в якій головну роль відіграє пошук для них місця в суспільстві, шляхи самореалізації [3, с. 109]. На думку Галян О., Галян І., опитані студенти, в основному мають позитивне ставлення до осіб з інвалідністю. Вони, здебільшого не зосереджуються на їхніх недоліках. Дослідники вбачають, що ставлення до особи з інвалідністю залежить не лише від особистого досвіду спілкування, але й від суспільно-політичних факторів і сприйняття видимих ознак їхньої інвалідності. Ними встановлена така закономірність: чим менш помітна інвалідність зовні, тим більше позитивних рис приписується такій особі. І, навпаки, чим більш видимі ознаки інвалідності, то більше негативних якостей приписується образу її життєздійснення [3, с. 110].

Дмітрієва О. І. провела анкетування серед студентів і виявила, що 20% студентів мають позитивне ставлення до навчання в одній групі зі студентом з порушенням психофізичного розвитку, тоді як 15% виявили негативне ставлення, а 65% не звертають на це уваги. Щодо спілкування, 15% опитаних не спілкуються зі студентами з порушеннями психофізичного розвитку, 70% спілкуються лише за їх ініціативою, і лише 15% спілкуються з ними за власною ініціативою. Опитування показало, що ніхто з опитаних студентів з типовим розвитком не назвав студентів з порушеннями психофізичного розвитку своїми друзями. 65% опитаних уникають спілкування зі студентами з порушеннями психофізичного розвитку поза межами навчального процесу. Опитані студенти показали, що під час навчання, їм заважають студенти з порушеннями психофізичного розвитку: 20% сказали, що постійно заважають, а 50% вважають, що тільки інколи заважають. Тільки 30% респондентів сприймають студентів з порушеннями психофізичного розвитку як рівних собі, тоді як 70% сприймають їх як відмінних від себе. Тільки 20% вважають, що такі студенти можуть успішно навчатися, а 80% мають протилежну думку. [4, с. 145–146]. Усі студенти з типовим розвитком вважають, що особи з порушеннями психофізичного розвитку мають рівні права на здобуття вищої освіти, але тільки за умови, що буде забезпечено відповідний психолого-педагогічний супровід [4, с. 146].

У західній психолого-педагогічній науці ставлення учасниками освітнього процесу до студентів з порушеннями слуху розглядають через термін «аттитюд». Західні дослідники зазначають, що наявність булінгу чи кібербу-

лінгу виступає одним із значних чинників, що погіршує ставлення учасниками інклюзивного освітнього простору до студентів із слуховою депривацією. Дослідники наголошують на тому, що наявність стигми серед студентів з типовим розвитком ЗВО суттєво утруднюють адекватному й толерантному ставленню до студентів з порушеннями слуху, що, у свою чергу, погіршує мікроклімат в студентській групі й знижує психологічне благополуччя студентів з порушеннями слуху [5; 6; 7; 8; 9].

Албанські дослідники Дібра Г., Османага Ф., Бушати Ж. (Dibra G., Osmanaga F., Bushati J.) провели дослідження серед студентів, що навчаються за різними освітніми програмами. Автори використали шкалу атиттюдів до осіб з інвалідністю (SADP). Результати дослідження показали, що не знайдено значущих відмінностей ставлення студентами до осіб з інвалідністю за професійним спрямуванням й рівень ставлення до осіб з інвалідністю знаходиться на достатньо сприятливому рівні. Цікавим висновком авторів є те, що чим гірша інтеграція дітей з інвалідністю в школі, тим більш висока ймовірність формування негативного образу особистості осіб з інвалідністю серед студентства [5, с. 220, 223].

Фейхоо С., Фуді М., Пічель Р., Замора Л., Ріаль А. (Feijoo S., Foody M., Pichel R., Zamora L., & Rial A.) здійснили дослідження стосовно булінгу та кібербулінгу до підлітків й молодих людей з кохлеарними імплантами. Вік учасників дослідження варіював від 11 до 23 років. Також були залучені до дослідження батьки цих учасників. Психодіагностичним інструментарієм слугував опитувальник європейській протидії булінгу (EBIP-Q) авторства Ortega-Ruiz та ін.; опитувальник європейській протидії кібербулінгу Del Rey та ін. Автори також сконструювали перелік прямих питань щодо досвіду булінгу у студентській групі. Дослідження показали, що чим менший вік учасників, тим більш вони зазнають цькування, як у реальному житті, так й у кіберпросторі. Понад 29% опитаних стверджують, що вони зазнають вербального булінгу, 26% учасників зазнають кібербулінгу. Важливо зауважити, що більшість учасників, які зазнають утисків, діляться з батьками про цькування (64, 3%), або діляться з вчителями (35, 7%). Дослідники, згідно з результатами дослідження, зазначили про суттєву роль викладачів щодо протидії булінгу серед студентів з кохлеарними імплантами [6, с. 130, 132, 134].

Ченг А. В., Чоу Й. Ч., Лін Ф. Г. (Cheng A. W., Chou, Y. Ch., Lin, F. G.) зазначають, що зазнання цькування серед глухих підлітків негативно впливає на їх психологічне благополуччя. Особливу увагу автори наголошують на ролі вчителів й батьків у питанні протидії булінгу. Саме від них, здебільшого, залежить розробка анти-

булінгових заходів. Такі заходи сприятимуть підвищенню психологічного благополуччя таких підлітків [7, с. 367, 366].

Лі Ч. й Потт С. А. (Lee C., & Pott S. A.) досліджували і порівнювали атиттуди студентів, які відвідували курси американської жестової мови, або курси культури Глухих. Після відвідування курсів автори вивчали чинники, які впливали на ставлення студентів до глухих. Зміст цих курсів суттєво відрізнявся. У дослідженні використовувалися 1) анкета, яка визначає демографічні показники учасників дослідження; 2) шкала перспективи в модифікації Brightman (оцінювали ставлення до глухих або з культурної точки зору, або патологічної, чи медичної точки зору); 3) шкала «Думки щодо глухих» (ODP) авторства Berkay та ін., яка вимірює переконання чуючих щодо можливостей й здібностей глухих, їх комунікації, водіння машини, академічних навичок, професійних навичок, можливості жити самостійно, інтелекту. Вищезгадані шкали містять 2 частини – одна включає питання, які стосуються позитивного ставлення до глухих, а інша частина – негативного. Результати дослідження продемонстрували, що студенти, які відвідували курс культури Глухих, показали значно вищий рівень сприймання ставлення глухих на культурному рівні, у порівнянні з іншим курсом. Автори зробили висновок про те, що учасники курсу культури Глухих не погоджувалися з таким твердженням: «Важливо, щоб світ медицини знайшов ліки від глухоти». В цілому, результати показали, що не знайдено статистичних відмінностей ні в позитивному, ані в негативному ставленні до здібностей глухих людей між слухачами курсу американської жестової мови з учасниками курсу культури Глухих, $F(1, 96) = 0,09, p < 0,05$ для позитивного ставлення, і $F(1, 96) = 2,13, p < 0,05$ для негативного ставлення. Висновки дослідження свідчать про те, що знайомство з культурою глухих та глухими людьми в рамках навчальної програми американської жестової мови може сприяти позитивному ставленню та кращому культурному розумінню глухих людей, які згодом стають професійними колегами [8, с. 1, 11, 12, 13, 14].

Гілмор М., Старджен А., Томсон К., Белл Д., Раян С., Бейлі Дж., Макглейд К., Вудсайд Дж. В. (Gilmore M., Sturgeon A., Thomson C., Bell D., Ryan S., Bailey J., McGlade K., Woodside J. V.) досліджували ставлення студентів-медиків до глухих людей і глухоти, в цілому за допомогою анкети, що включає низку демографічних показників; і шкалу «Ставлення до глухоти» Cooper та ін., яка вимірює різні сфери ставлення до глухих, зокрема: здібностей, рівності, культуру та мови. Ті студенти-медики, які відвідували курс жестової мови, мають краще ставлення до глухих, у порівнянні з контрольною групою [9, с. 2].

Ми провели емпіричне дослідження, що виявляє ставлення студентів до здобувачів

освіти з порушеннями слуху у ЗВО м. Києва. Ми опитали студентів за допомогою авторської анкети у Гугл-формі різних закладів вищої освіти м. Києва, зокрема, 82, 3% студентів – з Київського національного університету імені Тараса Шевченка; 8, 8% студентів з Київського національного медичного університету імені Олександра Богомольця та ін. Всього в опитуванні взяли участь 249 студентів. Розподіл досліджуваних за статтю – 73,1% жінок і 26, 9% чоловіків різних курсів від 17 до 25 років.

На запропоноване запитання щодо наявності друзів, знайомих та родичів з порушеннями слуху, 68,7% респондентів відповіли, що не мають, 31,3% студентів зазначили, що мають. Ці дані вказують на те, що деякі студенти мають особистий досвід спілкування з людьми, які мають проблеми зі слухом, але цей досвід не є загальним для більшості опитаних.

Стосовно соціальної взаємодії зі глухими й особами зі зниженим слухом, то 59,8% респондентів відповіли, що спілкувалися у повсякденному житті з глухими й особами зі зниженим слухом. Це свідчить про те, що значна частина опитаних має досвід соціальної взаємодії з людьми, які мають проблеми зі слухом.

Щодо досвіду навчання з учнями з порушеннями слуху у закладах середньої освіти, то результати такі: 82,7% студентів стверджують, що такі учні не навчалися разом з ними, а 17,3% мають досвід навчання разом з однокурсниками з порушеннями слуху. Отже, для більшості студентів досвід спільного навчання з учнями з порушеннями слуху у закладах середньої освіти є невідомим

На запитання наявності студентів з порушеннями слуху в академічних групах (рис. 1), то 98,4% студентів заявили, що такі студенти відсутні в їх академічних групах. Такий низький відсоток присутності студентів з порушеннями слуху в академічних групах може вказувати на недостатню інклюзію цієї категорії студентів в освітньому середовищі ЗВО.

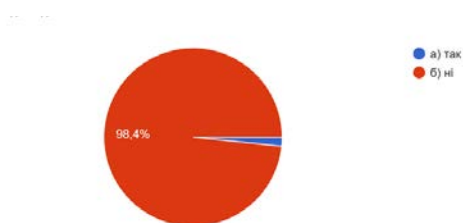

Рис. 1. Присутність студентів з порушеннями слуху в ЗВО

Про знання особливостей здоров'я осіб з порушеннями слуху, 60,2% студентів відповіли, що знають, а 39,8% студентів стверджують, що ні. Це свідчить про те, що певна частина студентів освідомлена про особли-

вості здоров'я людей з порушеннями слуху, але є і частина, яка ще потребує додаткової освіти або інформації на цю тему. Для підвищення рівня розуміння та емпатії важливо забезпечувати студентам доступ до знань про різні типи порушень слуху та їх вплив на життя і навчання людей.

Опитування показало що 73,1% студентів хочуть навчатися зі здобувачами вищої освіти з порушеннями слуху. А 26,9% стверджують, що ні. Це свідчить про різне ставлення студентів до взаємодії з особами з порушеннями слуху в університетському середовищі. Бажання більшості взаємодіяти може відображати прагнення до інклюзивної атмосфери та розуміння потреб різних категорій студентів, у тому числі й тих, хто потребує особливих освітніх потреб, тоді як інші опитувані виявили більш обережний підхід.

На уточнене питання щодо навчання разом зі студентами з порушеннями слуху в інклюзивних групах, то лише 45,4% студентів відповіли ствердно. 54,8% респондентів відповіли, що не хочуть навчатися у таких групах. Це свідчить про те, що існує невпевненість серед частини студентів щодо навчання в інклюзивному середовищі разом зі студентами з порушеннями слуху. Можливі причини такої відмови можуть бути різними, включаючи відсутність досвіду спілкування з особами з порушеннями слуху, необізнаності з перевагами інклюзивної освіти, або недостатнє розуміння потреб осіб з порушеннями слуху.

Опитування студентів показало, що 85,1% опитаних проти навчання студентів з порушеннями слуху виключно у спеціальних закладах освіти. Це свідчить про те, що більшість опитаних студентів підтримують ідею інклюзивної освіти, де студенти з різними освітніми потребами мають можливість навчатися разом зі своїми однолітками у закладах вищої освіти. Це сприятиме соціальній інтеграції та підтримці рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від їхніх особливостей чи освітніх потреб.

81,5% опитаних студентів підтримують навчання студентів з порушеннями слуху разом з іншими студентами в академічних групах. 18,5% студентів вважають, що студенти з порушеннями слуху мають навчатися тільки в окремих групах (рис. 2). Ці результати вказують на різні погляди студентів щодо включення студентів з порушеннями слуху у навчальний процес. Більшість опитаних схильні до інклюзивного підходу, де всі студенти навчаються разом в загальних групах, в той час як меншість підтримує створення окремих груп для студентів з особливими освітніми потребами.

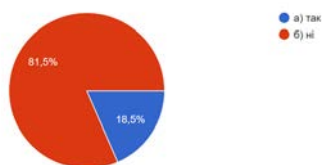

Рис. 2. Доцільність створення окремих академічних груп для осіб з порушеннями слуху

Стосовно дружби зі здобувачами освіти з порушеннями слуху, 89,2% студентів стверджують, що дружили би. А 10,2% – ні. Такі результати демонструють позитивне ставлення студентів до спілкування та дружби з людьми з різними освітніми потребами і можуть свідчити про загальну толерантність і бажання брати участь у розбудові інклюзивного середовища. Дружба у студентському середовищі може сприяти соціальній інтеграції, взаємному розумінню та підтримці в освітньому середовищі для здобувачів освіти з порушеннями слуху.

98,2% студентів зазначають, що вони допомогли б здобувачам з порушеннями слуху у навчанні. Це свідчить про високий рівень готовності та бажання студентів надавати підтримку і допомогу особам з особливими освітніми потребами в університетському середовищі. Готовність до допомоги також може відображати розуміння та емпатію студентів щодо потреб і викликів, з якими зіштовхуються студенти з порушеннями слуху.

Щодо виду допомоги студентам з порушеннями слуху, то відповіді розділилися. Анкета передбачала можливість обрання декількох варіантів відповідей одночасно. 92,8% студентів відповіли, що могли б надати свій конспект лекцій, на прохання студента з порушеннями слуху. 86,7% опитаних стверджують, що надали б переписати тільки домашнє завдання. 75,5% студентів вважають за необхідне допомогти здобувачам вищої освіти з порушеннями слуху розібратися з предметом обговорення лекційних та практичних занять. Ці результати свідчать про високий рівень готовності студентів допомагати своїм колегам з порушеннями слуху у виконанні різних навчальних завдань.

88,4% студентів відповіли, що вони стали б відповідати на семінарах більш повільно, щоб міг зрозуміти студент-одногорупник з порушеннями слуху. Це свідчить про високий рівень емпатії та готовності адаптувати своє спілкування для підтримки студентів з особливими потребами. Готовність говорити повільніше може допомогти забезпечити краще розуміння матеріалу та покращити комунікацію в рамках семінарських занять для всіх учасників групи, включаючи студентів з порушеннями слуху.

95,6% студентів стверджують, що їм не заважає робота перекладача жестової мови під час лекційних та семінарських занять. Це є свідченням того, що більшість студентів розуміє важливість надання доступної комунікації для студентів з порушеннями слуху.

Цікавими є результати щодо протидії булінгу студентів з порушеннями слуху. 48,6% опитаних відповіли, що стануть на захист жертви булінгу. Це свідчить про певний рівень емпатії та готовності втручатися в ситуації конфлікту чи насильства для захисту інших. 42,6% стверджують, що вони переконують одногрупників в ганебності таких дій (рис.3). Це показує готовність студентів впливати на своє оточення та пропагувати позитивне ставлення до боротьби з булінгом серед студентів з особливими освітніми потребами.

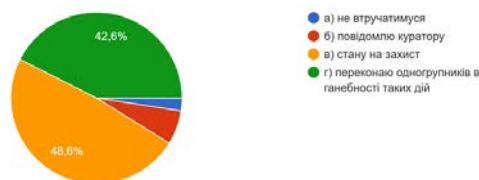

Рис. 3. Дії студентів в ситуації булінгу

Щодо емоційних проявів ставлення студентів до осіб з порушеннями слуху (пропонувався можливість обрання декількох варіантів відповідей), то переважає співчуття – у 57,4% опитаних; 35,3% студентів – бажання допомогти, 28,5% виявили просто зацікавленість.

99,2% опитаних студентів поважають право жестомовних осіб на використання жестової мови як одного з основних засобів їх спілкування. Цей результат підкреслює важливість визнання та підтримки права глухих осіб на використання жестової мови у повсякденному житті, включаючи навчальні та професійні середовища. Відсутність сумнівів серед студентів щодо цього питання є позитивним кроком у напрямку створення більш інклюзивного суспільства, де різноманітність комунікаційних стилів поважається і підтримується.

Висновки. Проведене дослідження показало, що опитані студенти мають адекватне ставлення до здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, зокрема, до осіб з порушеннями слуху. Більшість студентів готові навчатися разом в академічних групах з такими студентами, готові допомагати при потребі їм у навчанні.

Однак, на нашу думку, варто запровадити просвітницьку діяльність закладах освіти для студентів з типовим розвитком, яка б ознайомила таких студентів з основами жестової мови та корисною інформацією з історії культури Глухих та їх боротьби за свої права. Це

значно б сприяло кращому ставленню до здобувачів освіти з порушеннями слуху в закладах вищої освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевчук О. В., Комарніцька Л. М. Формування інклюзивних компетентностей у студентів навчально-реабілітаційного закладу вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». *Інклюзія і суспільство*. 2023, № 2. Кам'янець-Подільський: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут». С. 57-63. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-8>
2. Будегай В.А. Особливості формування інклюзивної культури студентів закладів вищої освіти. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2022. Т. 13, № 1. С. 24-30. DOI: [http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog13\(1\).2022.24-30](http://dx.doi.org/10.31548/hspedagog13(1).2022.24-30)
3. Галян О., Галян І. Особа з інвалідністю у рефлексіях студентів-психологів. *Психологія особистості*. 2020. Т. 10, № 1. С. 99-100. DOI: <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.99-110>
4. Дмітрієва О. І. *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи: колективна монографія / укладачі: колектив авторів; відп. ред. Г. В. Давиденко*. Вінниця: Вінницький інститут Університету «Україна», 2016. 242 с.
5. Dibra G., Osmanaga F., Bushati J. Students' attitudes toward disability. *European Scientific Journal*. 2013. Vol. 9, No. 31. P. 214-224.
6. Feijóo S., Foody M., Pichel R., Zamora L., & Rial A. Bullying and Cyberbullying among Students with Cochlear Implants. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. 2021. Vol. 26, No. 1. P. 130–141. DOI: 10.1093/deafed/enaa029.
7. Cheng A. W., Chou Y. C., & Lin F. G. Psychological Distress in Bullied Deaf and Hard of Hearing Adolescents. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*. 2019. Vol. 24, No. 4. P. 366–377. DOI: 10.1093/deafed/enz014.
8. Lee C., Pott S.A. University students' attitudes towards deaf people: educational implications for the future. *Deafness & Education International*. 2018. Vol. 20, No. 2. P. 80 – 99.
9. Gilmore M., Sturgeon A., Thomson C., Bell D., Ryan S., Bailey J., McGlade K., Woodside J. V. Changing medical students' attitudes to and knowledge of deafness: a mixed methods study. *BMC Medical Education*. 2019. Vol.19, No.1. P. 1-7. DOI: 10.1186/s12909-019-1666-z.